

І. А. Мацелюх

кандидат юридичних наук,
докторант юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДО ПРОБЛЕМИ СТРАТИФІКАЦІЇ ЦЕРКОВНИХ ПОКАРАНЬ У РУСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

Стаття присвячена стратифікації церковних правопорушень у Руській державі. Визначені межі юридичної відповідальності за злочини проти віри, сім'ї, моралі та честі. Виокремлено шість видів церковних покарань, до яких належать: епітимія, грошові стягнення, позбавлення волі в монастирі, відлучення від церкви, тілесні покарання та смертна кара. Акцентовано увагу на церковному Уставі Ярослава та Кормчих Книгах як основних джерелах права, що передбачали санкції за церковні правопорушення на Русі.

Ключові слова: церковне покарання, юридична відповідальність, Руська держава, церковний Устав, Кормча книга.

Постановка проблеми. Християнізація Руської держави відкрила нову сторінку не лише релігійного змісту, а й правового характеру. Утвердження нової релігії неодмінно потребувало відповідного нормативного забезпечення. Так розпочався процес рецепції норм візантійського церковного права, які, потрапляючи у вітчизняний простір, нашаровувалися на етнічну правову культуру і створили особливу нормативну базу. Вона характеризувалася своєрідними церковними покараннями, які виносилися за відповідні злочини проти віри, церкви, сім'ї та моралі.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема стратифікації церковних покарань не є новою для історико-правової науки. До неї неодноразово зверталися як дореволюційні дослідники, науковці радянської доби, так і сучасна вітчизняна історіографія. Із невеликими розбіжностями висновки вчених звучать в унісон. Так, каноніст XIX ст. М. Суворов виокремив такі церковні покарання: грошові штрафи, тілесні покарання, відлучення або анафему, епітимію та ув'язнення в монастирі [1, с. 111–225]. Стратифікація вченого була підтримана його сучасниками А. Павловим та І. Бердниковим [2, с. 517–533]. Поділяючи правову логіку дослідників, А. Попов додав ще один вид покарання, який чомусь не потрапив у поле зору

дослідників. Йдеться про смертну кару [3, с. 54]. Її, на нашу думку, не можна було не бачити, ретельно досліджуючи систему церковних покарань. Певно, у вчених дореволюційної доби були на те свої мотиви. Натомість радянські та російські дослідники, серед яких – М. Чистяков та В. Єфімовських, лише фрагментарно згадують цей вид юридичної відповідальності [4, с. 252; 5, с. 22].

Сучасний дослідник історії українського права П. Захарченко наводить таку систему покарань за церковні злочини: епітимії (покаяння), штрафи, членушкодження та тюремне ув'язнення [6, с. 36]. Львівський вчений І. Бойко стверджує, що система церковних покарань складалася зі штрафів на користь князя, митрополита чи потерпілої особи, епітимій, ув'язнення в монастирі, відлучення від церкви та вигнання [7, с. 48–51]. Про тілесні покарання вчений не згадує.

Мета статті полягає в комплексному аналізі джерел церковного права державного походження Русі заради вироблення авторської стратифікації видів юридичної відповідальності у сфері регулювання державноцерковних відносин.

Виклад основного матеріалу. Виходячи зі змісту Кормчих книг та Церковного Уставу Ярослава, вважаємо за доцільне виокремити шість видів церковного покарання, що могли застосовуватися на Русі. До першого виду церковного пока-

рання належить епітимія. Вона була чи не найпоширенішим видом церковного покарання, що призначалося як основне, так і додаткове: як основне – епітимія застосовувалася у випадку вчинення церковних злочинів, що полягали у вживанні забороненої церковними правилами їжі, спілкуванні із іновірцями тощо (ст. 47, 49 Уставу Ярослава) [8, с. 248–249]; додаткові санкції у вигляді епітимій накладалися на засудженого майже за всі види церковних правопорушень. Обсяг та порядок призначення епітимій визначався Номоканон Івана Постника та Кормчою книгою.

За своїм змістом епітимія мала подвійну природу, яка одночасно позбавляла грішника деяких християнських прав та накладала на нього спеціальні зобов'язання. У першому випадку правопорушнику заборонялося заходити до храму, приймати Святе Причастя, просфори, здійснювати пожертви, займатися благодійністю, запалювати свічки, цілувати Христа, ікони, мощі Святих тощо [9, с. 52–53, 63, 107, 122, 252]. Позбавленням грішника певних правомочностей не вичерпувалися санкції церковного покарання. Епітимія передбачала також накладення на порушника церковного законодавства спеціальних обов'язків, виконання яких свідчило про очищення грішника та, як наслідок, повертало втрачені права. Головним змістом епітимійного покарання було розкаяння засудженого, яке супроводжувалося дотримуванням посту та простими і коліноуклінними молитвами. Термін посту і кількість коліноуклінних молитов залежали від виду правопорушення. Номоканон Івана Постника встановлював: за вчинення злочину розпустити грішник засуджувався до посту впродовж двох років із виконанням щоденно сотні поклонів, за перелюбство – піст впродовж трьох років та сто щоденних поклонів; кровозмішення – два роки посту та сто поклонів на день; блюзнірство – один рік посту та 100 поклонів впродовж доби; чародійство – три роки та 50 поклонів на день [10, с. 86–96]. Подекуди коліноуклінні молитви виступали самостійним видом санкцій без відбування посту. Процесуально епітимія накладалася приходським священиком на підставі таємної сповіді грішника. При накладенні

епітимії священику дозволялося зменшувати її обсяги, встановлені церковними канонами, залежно від віку правопорушника, його розкаяння у вчиненому злочині та з інших поважних причин.

Покарання майнового характеру – другий та не менш важливий вид церковних санкцій, які накладалися лише у вигляді грошових штрафів. На відміну від Візантійської імперії, в Руській державі не застосовувалися майнові покарання у вигляді конфіскації рухомого чи нерухомого майна. Як самостійний вид юридичної відповідальності, штрафи не давали можливості відкупитися від епітимії. Вони завжди мали основний характер і призначалися майже за всі злочини проти віри, церкви, сім'ї, моралі, особистої свободи, честі та за інші правопорушення, віднесені князівським законодавством до церковної юрисдикції. Залежно від виду церковного правопорушення штрафи стягувалися на користь церкви (митрополита, єпископа), держави (князя) та/або на користь потерпілого. Розмір стягнення залежав від соціального стану потерпілого.

Найвищий штраф у розмірі 50 гривень стягувався до церковного бюджету за статеві зв'язки із іновірцями: «Якщо іудей або мусульманин вступить у статевий зв'язок з православною жінкою, то з іновірця стягнути на користь митрополита 50 гривень, а жінку відправити до монастиря» (ст. 19 Уставу Ярослава) [8, с. 244–249]. Сорок гривень, що еквівалентно розміру віри, яка, відповідно до Руської Правди, встановлювалася за вбивство особи, стягувалися на користь митрополита в таких випадках: підпал двору, току чи церковного володіння; за кровозмішення першого ступеня спорідненості; розпусту з черницею чи самовільний вихід із чернецтва (ст. ст. 14–16, 20, 22, 28, 52 Уставу Ярослава) [8, с. 244–249]. Штраф у розмірі двадцять чи тридцять гривень сплачувався на користь церкви за подвійні шлюби. Більший штраф накладався за спільне проживання двох братів із однією жінкою: менший – за двоєженство без кровного споріднення (ст. ст. 17, 27 Уставу Ярослава) [8, с. 244–249]. Найпоширенішим був штраф, що сягав розміру 12 гривен на користь митрополита. Він застосовував-

ся до правопорушників, обвинувачених за кровозмішення між родичами духовної спорідненості та кровними родичами другого і третього ступеня родинності; за самовільне розлучення після церковного вінчання; зоофілію; інші прояви розпусти; окремі злочини проти честі, а саме: остриження волосся на голові чи бороді, ганебні бійки між чоловіками (ст. ст. 13, 18, 21, 23–26, 31, 39, 51 Уставу Ярослава) [8, с. 244–249].

Штрафи, що сягали шести гривень, стягувалися на користь церкви за розірвання заручин, бійки між жінками, тілесні ушкодження, завдані чужій дружині (ст. ст. 35, 41, 42 Уставу Ярослава) [8, с. 244–249]. Подвійна та диференційована система майнових стягнень застосовувалися за викрадення нареченої, зґвалтування, самовільне розлучення невінчаного шлюбу, образу жіночої честі (ст. ст. 2, 3, 4, 30 Уставу Ярослава) [8, с. 244–249]. Їхня дуалістична природа полягала в тому, що вони стягувалися і на користь митрополита, і на користь потерпілого. Розмір штрафу коливався від 12 гривень кун до 5 гривень і залежав від соціального стану не стільки потерпілої, як її батька чи чоловіка. Так, у ст. 3 Уставу Ярослава йдеться: «Якщо хтось зґвалтує боярську дочку або боярську дружину, за ганьбу він заплатить їй 5 гривень золота і митрополиту також. А буде вона дочкою менших бояр, винний повинен буде заплатити їй гривню золота і митрополиту гривню золота. Якщо потерпіла виявиться із середовища добрих людей, то винний заплатить їй два рубля, і митрополиту два рубля. Чи буде вона із числа простих людей, то винний платить їй 12 гривень кун, і митрополиту 12 гривень кун» [8, с. 244]. Як бачимо, соціальне становище жінки залежало від статусу її батька чи чоловіка і було визначальним при встановленні розміру грошових стягнень за здійснене правопорушення проти неї.

Розмір штрафних санкцій на користь держави Уставом Ярослава не встановлювався. Владі лише надавалася можливість самостійно визначити розмір штрафу, залежно від ступеня тяжкості злочину: «А князь призначить їм покарання своєю владою, незалежно від понесеного ними

церковного покарання» [8, с. 244]. Князями накладалися санкції в разі викрадення нареченої, зґвалтування, самовільного розлучення, перелюбства, розірвання заручин та за окремі злочини проти честі (ст. ст. 2, 3, 4, 8, 30, 31, 35 Уставу Ярослава) [8, с. 244–249].

Накладення двох покарань різними юрисдикційними інституціями за одне і те саме правопорушення стало характерною рисою руського права. З одного боку, церква засуджувала грішника, а з іншого – світська влада своєю силою притягувала винуватого до відповідальності. У візантійській правовій традиції такої практики нам виявити не вдалося.

Третій вид церковного покарання застосовувався до особливої спеціальної категорії суб'єктів правопорушення – жінок та дітей. Позаяк і ті й інші не володіли повною правоздатністю на Русі, то й законодавець, відповідно, не міг застосувати до них штраф у вигляді покарання. Для цієї категорії передбачалося обмеження волі шляхом направлення до монастиря [8, с. 244–249]. Так, діти ставали в'язнями монастирів за завдання власним батькам тілесних ушкоджень; жінки – за народження позашлюбної дитини, вбивство немовляти, розпусту, перелюбство, статеві зв'язки із іновірцями (ст. ст. 5, 6, 10, 19, 27, 43 Уставу Ярослава) [8, с. 244–249]. Церковне законодавство Руської держави не містить санкцій у вигляді ув'язнення чоловіків в установи монастирського типу. Для них – осіб, що володіли повною право- і дієздатністю, застосовувалися, в основному, майнові покарання та грошові штрафи, якими поповнювалася казна як держави, так і церкви.

На думку М. Суворова, яка нам видається слушною, направлення в монастир передбачало не стільки спокутування провини, скільки відробіток особистою працею єпископу, еквівалентно штрафу, що встановлювався за окремі аналогічні злочини. Ув'язнених жінок вчений називає монастирськими холопами, які перебували в повній залежності від церкви [1, с. 213].

Крім того, А. Попов стверджує, що правопорушників ув'язнювали не лише при монастирях, а й в інших спеціально обла-

штованих місцях, в'язницях. Аналізуючи Ніконовський літопис, вчений наводить два випадки ув'язнення «в темниці єретиків», які мали місце наприкінці XI ст. – на початку XII ст., [3, с. 55]. Щоправда, його сучасники не поділяли такої думки. Зокрема, криміналіст Російської імперії М. Таганцев категорично заперечував можливість існування в'язниць та вважав, що вони використовувалися як слідчий ізолятор для утримання особи на час слідства, тобто, що ув'язнення використовувалося не як вид покарання, а як запобіжний захід на час досудового розслідування [11, с. 1312]. Розгорнута наукова полеміка на цьому не завершилася. Незважаючи на висловлені опонентом міркування, А. Попов наполягав на існуванні тюремного ув'язнення як самостійного покарання. Вчений допускав, що функцію в'язниць виконували архієрейські погреби [3, с. 55].

Розгорнута ще в XIX ст. дискусія не знайшла продовження в працях інших авторів. На наш погляд, тюремне ув'язнення як вид покарання за правопорушення проти церкви на Русі могло мати місце, попри відсутність його в тексті Уставу Ярослава. Факти, наведені А. Поповим щодо ув'язнення єретиків, є достатніми для такого висновку. При цьому слід зауважити, що така форма юридичної відповідальності за злочини проти віри все ж таки була рідкісним явищем і не утвердилася в Руській державі.

Санкції у формі тілесних покарань (побиття, скалічення) відсутні в тексті Уставу Ярослава, проте ми переконані, що вони мали місце на Русі та посідають четверту групу покарань. На це вказують три фактори. По-перше, в розділі «Леона Царя Премудрого и Константина Верного Царя главизны о совещании обручения и о брацех и о иных различных винах» Кормчої книги міститься перелік значної кількості діянь проти сім'ї, моралі та честі, за які передбачалися різноманітні форми скалічення чи побиття. Так, відрубання рук могло стати реальністю за вчинення блюзнірства; відрізання носа здійснювалося за різні прояви розпусти; оскоплення передбачалося за кровозмішення та статеві зв'язки з черницями; побиття – за вчинення перелюбства, злочину проти

честі або за прояви зневаги до богослужіння; до осліплення вдавалися у разі викрадення майна із церковного храму [12, с. 1144–1153].

По-друге, в літописах знаходимо щонайменше дві згадки про застосування тілесних покарань. Перша згадка стосується холопа, який у 6563 р. від створення світу (1055 р. н. е.) притягувався до відповідальності за неправдиві свідчення в суді проти свого господаря – єпископа Новгородського Луки. Обвинуваченого скалічили, відрубавши ніс та руку [13]. Приклад застосування тілесних покарань до духовних осіб зустрічається і в Лаврентіївському літописі. Так, на початку XIII ст. митрополит Київський Костянтин «наказав вирізати язик єпископу Володимирському Федору як злодію та єретичу, і відрубати йому руку та виколоти очі за богохульство на Святу Богородицю» [14]. Юридична практика ілюструє приклади застосування церквою тілесних покарань, що виносилися за злочини проти віри. Вважаємо, що хоч їхнє застосування і не було можливим, проте поодинокі факти карання такого мали місце.

По-третє, існує ще один документ, який вказує на існування в руському церковному праві такого виду юридичної відповідальності, як тілесні покарання. Маємо на увазі «Канонічні відповіді митрополита Івана II» (1080–1089 рр.). Сьоме правило джерела дозволяє не дотримуватися аналізованих вище приписів Кормчої книги та застерігає від застосування смертної кари, тілесних покарань у будь-якій формі. «Убивати і скалічувати людські тіла, – пише митрополит, – суперечить духу православної церкви та правилам церковної дисципліни» [9, с. 4]. Водночас екзарх закликає притягувати порушників норм церковного права до відповідальності із застосуванням інших церковних покарань [9, с. 4]. Отже, забороняючи тілесні покарання, Іван II тим самим визнає практику їхнього застосування саме в церковному праві.

Лист митрополита має для нас важливе значення і з іншого приводу. У ньому екзарх застерігає від застосування смертної кари. З огляду на те, що більшість каноністів, богословів, істориків, юристів свідомо чи ні не бачили її серед церковних

покарань, вбачаємо за необхідне детальніше зупинитися на цій проблемі.

Нагадаємо, що основне джерело права Русі – «Руська Правда» – не передбачала смертної кари. Вона відсутня і в інших правових джерелах – уставах великих князів київських. Це дає можливість ученим, дослідникам, науковцям вести мову про гуманність середньовічної правової системи, що склалася в Руській державі [15, с. 66]. Проте уважне прочитання Кормчих книг, що базувалися на візантійській правовій традиції та використовувалися в практичній діяльності церковного суду, вказує на існування фактів застосування смертної кари. Рецепіюючи норми «Еклоги», Кормча книга санкціонувала позбавлення людини життя за три види злочинів проти віри. Перший вид полягав у здійсненні волхвування, чаклування та ворожіння. У документі про це йдеться таким чином: «Аще волхове или овне снидутся ... будут убиенны» (п. 44 КК) [12, с. 1153]. Другий передбачав страту для такої категорії іновірців, як маніхеї і монтани. Кормча передбачає: «Манихеи и монтане мечем да посекаеми бывають» (п. 36 КК) [12, с. 1152]. Третій вид злочину в Кормчій книзі подано в такій редакції: «Аще кто со ине ми клянется на Христианское житие разрушение творити, таково убо подобает в тот час убити» (п. 3 КК) [12, с. 1144].

Позаяк жоден із дослідників не намагався проаналізувати зміст вищеназваної норми, а її тлумачення не міститься в жодній археографічній студії, то ми можемо припустити, що в документі йдеться про вчинення тяжкого правопорушення, а саме – злочину проти віри, що посягає на підвалини християнського устрою, за який відразу повинна настати смертна кара.

Окрім того, згадка про смертну кару міститься в Уставній грамоті Новгородського князя Всеволода Мстиславовича. Удільний князь визначає міру юридичної відповідальності за неналежне поводження з мірами та вагами у вигляді покарання «казнить близько смерті». Зміст припису викликав палкі дискусії серед наукового загалу. Спільним знаменником стала теза: «Як продукт місцевої правотворчості, означена норма з'явилася в більш пізніх редакціях Новгородської уставної

грамоти, що датується початком XIV ст.» [4, с. 257]. Відтак зазначимо, що дана норма потрапляє до джерела тоді, коли єдина система права Руської держави вже перестала існувати.

Отже, незважаючи на відсутність в основних джерелах права Руської держави смертної кари як виду покарання, вона присутня в Кормчій книзі. Аналіз її тексту свідчить, що позбавлення людини життя відбувалося за вчинення низки злочинів, три з яких спрямовані проти віри. Окрім того, існують літописні відомості про випадки застосування смертної кари, а також згадки про неї у «Канонічних відповідях митрополита Івана II» X ст., які сукупно дозволяють зробити висновок про те, що на Русі існувала практика застосування смертної кари за злочини проти віри.

Останнє покарання, на якому ми сконцентруємо увагу, – відлучення від церкви або анафема. У джерелах права Руської держави поняття «анафема» позначалося словами «вигнання», «неблагословіння та клятва», «прокляття». Воно, як і у Візантії, полягало в повному позбавленні члена церковної громади всіх правомочностей, а саме: права спільної молитви з іншими віруючими, права участі в будь-яких церковних богослужіннях, права приймати будь-які церковні таїнства, права бути відспіваним після смерті та похороненим на церковному цвинтарі тощо. З особою, яку було відлучено від церкви, заборонялося здійснювати спільну молитву та вести будь-які приватні справи. Анафема, як вид юридичної відповідальності, був самостійним церковним покаранням та призначався за грубе порушення чи недотримання норм церковного права. «Якщо хтось статут мій переступить..., – йдеться в Уставі Ярослава, – і нехай судять його на страшному суді перед Богом, і нехай буде він проклятий Святими Отцями на соборі в Нікеї, в ім'я всіх Святих наших Отців, амінь» (ст. 55–56 Уставу Ярослава) [8, с. 249–250].

За церковним законодавством Руської держави відлучення могло наступити за спілкування, за спільну трапезу з відлученими, за одруження на жінках іншої віри (мусульманці чи іудейці) (ст. 50–51 Уставу Ярослава) [8, с. 249]. М. Суворов намагався

довести, що анафема також застосовувалася за єресь до осіб, що своїми зневажливими діями зганьбили церковну інституцію чи православну віру. Відлученому вручався спеціальний церковний акт, в якому містився обвинувальний висновок, що засвідчував факт вжитих церквою каральних заходів [1, с. 148–149]. Ім'я відлученого заносилося до книги «Синодик» для оголошення йому прокляття під час богослужіння. Зазвичай це робилося в першу неділю великого посту – день свята православних. Приписи канонічного права передбачали можливість розкаяння, що гарантувало повернення втрачених прав та поновлення статусу суб'єкта церковної організації.

Висновки і пропозиції. Таким чином, право Руської держави в частині регламентації інституту юридичної відповідальності у сфері церковних відносин лише частково використало законодавчий досвід середньовічної Візантії. На основі поєднання місцевих і запозичених джерел церковного права на Русі склалася інтегрована система юридичної відповідальності за злочини проти віри, сім'ї, моралі та честі. Вона включає такі покарання: епітимію, грошові стягнення, позбавлення волі в монастирі, відлучення від церкви, тілесні покарання, смертну кару. Якщо перші чотири види містяться у великокнязівських уставах, то згадки про два останні в законодавстві відсутні. Відомості про тілесні покарання та смертну кару знаходимо в літописних джерелах, посланнях церковних ієрархів та Кормчій книзі. Відтак на Русі існувала церковно-судова практика застосування тілесних покарань та смертної кари, проте вона не набула широкого розповсюдження і траплялася лише в поодиноких випадках за окремі злочини проти віри.

Список використаної літератури:

1. Суворов Н. О церковных наказаниях. Опыт исследования по церковному праву / Н. Суворов. – 1876. – 337 с.
2. Бердников И.С. Краткий курс церковного права православной церкви. Изд 2-е / И.С. Бердников. – Казань : Типография Императорского университета, 1913. – 1443 с.
3. Попов А. Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву / А. Попов. – Казань : Типография Императорского Университета, 1904. – 516 с.
4. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. / под общ. ред. О.И. Чистякова. – Москва : Юридическая литература, 1984. – Т. 1. – Законодательство Древней Руси. – 432 с.
5. Ефимовских В.Л. Религиозные преступления в Русском праве X – начала XX вв. : диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – Теория и история государства и права; история правовых учений / В.Л. Ефимовских. – Екатеринбург, 2002. – 229 с.
6. Захарченко П.П. Історія держави та права України / П.П. Захарченко. – К. : Атіка, 2005. – 368 с.
7. Бойко І.Й. Кримінальне покарання в Україні (IX–XX ст.): навчальний посібник / І.Й. Бойко. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 408 с.
8. Мацелюх І.А. Джерела церковного права за доби українського Середньовіччя [монографія] / І.А. Мацелюх. – К. : Талком, 2015. – 290 с.
9. Русская историческая библиотека издаваемая археографическою комиссиею : в 40 т. – СПб. : Типография императорской академии наук, 1880. – Т. 6. – Памятники Древне-Русского Канонического права. – Ч. 1. – Памятники XI – XV вв. – 930 с. – Преложение 70 с.
10. Горчаков М. К истории епитимийных номоканонов (пенитенциаров) православной церкви / М. Горчаков. – СПб. : Б.в., 1874. – 189 с.
11. Таганцев Н.С. Лекции по русскому уголовному праву, читанные Н.С. Таганцевым. – Часть общая. – Выпуск IV. – СПб. : Государственная типография, 1890. – 1982 с.
12. Леона Царя Премудрого и Константина Верного Царя главизны о совещании обречения и о брацех и о иных различных винах // Кормчая, напечатанная с оригинала патриарха Иосифа. – М. : Журнал «Церковь», 1912 (1650). – 1481 с. – С. 1101–1155.
13. Полное собрание Русских летописей : в 43 т.. / под ред. А. А. Шахматова. – СПб. : Типография М. А. Александрова, 1908 = М. : Издание восточной литературы, 1962. – Т. 2. – Ипатьевская летопись. – 938 стб., 108 с.
14. Полное собрание Русских летописей : в 43 т. – М. : Издание восточной литера-

туры, 1962. – Т. 1. – Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по Академическому списку. – 580 с.

15. Історія українського права : посібник / І.А. Безклубий, І.С. Гриценко, О.О. Шевченко та ін. – К. : Грамота, 2010. – 336 с.

Мацелюх І. А. К проблеме стратификации церковных наказаний в Киевской Руси

Статья посвящена стратификации церковных правонарушений в Русском государстве. Определены границы юридической ответственности за преступления против веры, семьи, морали и чести. Выделены шесть видов церковных наказаний, к которым относятся: епитимья, денежные взыскания, лишение свободы в монастыре, отлучение от церкви, телесные наказания и смертная казнь. Акцентируется внимание на церковном Уставе Ярослава и Кормчих Книгах как основных источниках права, предусматривающих санкции за церковные правонарушения на Руси.

Ключевые слова: церковное наказание, юридическая ответственность, Русское государство, церковный Устав, Кормчая книга.

Matselyukh I. To the problem of stratification of church punishment in the Ancient Rus

The article is devoted to the stratification of church offenses in the Ancient Rus. The limits of legal liability for crimes against faith, family, morals and honor are determined. Based on the contents of the Book of the Helmsman and the Church Charter of Yaroslav, six types of church punishments were identified that could be applied in the Ancient Rus. The first type of church punishment was epithemy. It was perhaps the most widespread form of church punishment, which was intended to be the main and additional punishment.

Key words: church punishment, legal responsibility, the Rus, the church statute, the Kormcha book.